

Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü*

An Example for the Management of the Foundations After the Tanzimat: The Directory of Adana Foundation

*Mustafa Alkan***

Özet

Tanzimat devrine kadar, Osmanlı Devleti'nde vakıflar, kendilerine vakıf hukukunun verdiği geniş yetkilere dayalı olarak, kurucuların vakfiyelere koyduğu hükümlerle, mütevellî ve nazırlar tarafından yarı özerk bir statü ile idare edilmişlerdir. İkinci Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin idarî yapısında tâkip edilmeye başlanan merkezîyetçi siyâset, vakıfların idaresine de yansımıştır. İmparatorluk bünyesinde önce başkentte Evkaf Nezâreti kurulmuş, daha sonra bu nezârete bağlı olarak, eyaletlerde Evkaf Müdürlükleri teşkilâtlandırılmıştır. Bu merkezîyetçi yapılanmanın paralelinde vakıfların özerk yönetimlerine son verilerek, onlar da merkezî yönetim ve denetime alınmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakıf Müessesesi, Evkaf Nezâreti, Adana Evkaf Müdürlüğü, Evkaf Müdürü, Evkaf Kâtibi, Evkaf Çuhadârı

Abstract

Until the Tanzimat, the foundations in the Ottoman Empire had a semi-independent status and were managed by mutawalli and spectators (nazirs) obeying the deed of trust (vakif-nâme) by the founders of the foundations, depending on the power given by the foundation law. The central politics approach followed in the managerial structure of the Ottoman Empire starting from the era of Mahmud the second is reflected upon the management of the foundations. First, The Ministry of Foundations was established in the capital, then the Evkaf

* Bu makale, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda (Ankara- 2004), Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'ın danışmanlığında hazırladığım, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi - TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-* adlı doktora tezinden çıkarılmıştır. Bkz. Mustafa Alkan, a.g.t, s. 90- 91, 109- 124.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; alkanm@gazi.edu.tr

Directorates were constructed in the states which were linked to the Ministry. The independent management of the foundations are withdrawn and the foundations were managed and controlled centrally in line with the centralized structure of the empire.

Key words: Foundation, The Institution of Foundation, The Ministry of Foundation, The Directory of Adana Foundation, The Director of Foundations, The Secretary of Foundation, The Lackey of Foundation

Giriş: Tanzimat'a Kadar Adana'da Vakıfların İdaresi

Osmanlı Devleti'nde Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından önce, idaresi bakımından vakıflar üç kategoride toplanmıştır. Bunlar, Osmanlı Devleti öncesindeki İslâm devletlerinden intikal eden “*Evkaf-ı kadîme*”, mîri arâzinin temlikî suretiyle kurulan “*Evkaf-ı irsâdiye*” ve Osmanlı teb'asının kendi mal-mülklerinden kurdukları “*Evkaf-ı lâzime-i sahîha*”dır.

“Bu vakıfların her biri, müstakil vakfiyelerine, vakfiyeleri olmayanlar da eski temâyüle göre, ayrı hükmi şahsiyetler olarak yönetiliyorlardı. “*Evkaf-ı kadîme*” ve “*Evkaf-ı irsâdiye*”nin bir bölümü haricinde kalan, diğer vakıflar üzerinde hükümetlerin doğrudan hiç bir müdâhalesi olmuyordu. Kadı huzurunda yapılan murafaalı duruşma sonunda, şer'îye sicillerine yapılan tescilin haricinde, ayrıca merkezî bir tescil makamı bulunmadığı için, “*Evkaf-ı lâzime-i sahîha*”dan bir çoğunun varlığından merkezî hükümet çoğu zaman haberdâr bile olmuyordu”¹.

Şu halde vakıflar, Evkaf Nezâreti'nin kuruluşuna kadar özel hukuka bağlı olarak özerk bir şekilde yönetiliyorlardı. Bu dönemde, başta *padîşah* olmak üzere, *kaça kadısı*, *ashâb-ı cihet* (=vakıf idarecileri), *ashâb-ı vezâîf* (=hayrât görevlileri) ve *hademe-i evkaf* (=vakıf hademeleri) sorumluluk sahibiydi².

Padîşahın *salâhiyeti*, vakfın toplumu ilgilendiren bir müessese olması ve “vakf-ı irsâdiye”nin hazine ile alâkası itibarıyla olup daha çok semboliktir. Kadıların yetkisi, vakıflara tayin yapma, sadarete tayin arzı yazma ve gerektiğinde de teftiş yapmaktır. *Ashâb-ı vezâîf* ve *hademe-i evkafın* yetkileri ise, vakıftaki vazifeleri sebebiyledir. Dolayısıyla vakıfların yönetim ve denetimindeki esas sorumluluğu “*sâhib-i cihet*” denilen *mütevelli* ve *nâzırlar* üstlenmiştir.

Mütevelli, vâkıfın şartları doğrultusunda kadı tarafından tayin olunur ve vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler doğrultusunda idâre ederdi. Görevleri, vakıfların muhâfaza ve imârı, görev yapacak personelin seçimi, gerekli tasarrufların yapılması, vakfın yararına olan işlerin yapılarak elde edilecek

¹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV. Matbaası, Ankara 1995, s. 63.

² M. Hamdi Yazır, *Abkâmu'l-Evkaf*, (Yayına Hazırlayan: N. Öztürk), TDV. Matbaası, Ankara 1995, s. 165.

gelirin görevlilere ve “mevkûfun aleyhe” dağıtılması olarak özetlenebilir. Nâzırın görevi ise, mütevellinin yaptığı işleri denetlemektir. Şu halde, “nâzır, bir vakfın idaresinde ‘kuvve-i kanûniye’si, mütevellî ise ‘kuvve-i icrâiye’si mesâbesinde...” idi. Mütevellî ve nâzırların yetkilerini tayin eden kanun, öncelikle “şart-ı vâkıf’a, ikinci olarak “teâmül”e ve son olarak da “rey’-i hâkim”e³ dayanmaktaydı.

Türk hâkimiyetine geçişinden Tanzimat devrine kadar Adana’da kurulan vakıflar, vâkıflarının şartlarına göre, mütevellileri tarafından, nâzırlarının veya şehrin kadılarının nezâretinde yönetilmişlerdi. Tarihî süreç içinde bu kurumların yönetim ve denetimlerinde olan değişimi vakıf berat, hurûfat ve şahsiyet kayıtlarından takip etmek mümkündür⁴.

Adana Evkaf Müdürlüğü: Kuruluşu ve Görevliler

İkinci Mahmud devrinden itibaren Osmanlı Devleti’nin idaresinde merkezîyetçi bir siyaset takip edilmeye başlandığı, zamanla da merkezîyetçi bürokrasinin gittikçe güçlendiği bilinmektedir⁵. Bu değişim pek tabii olarak vakıfların idaresine de yansımıştır. Bu süreçte, yukarıda ele alınan, vakıfların özerk yönetimine peyderpey son verilerek, merkezî yönetim ve denetime geçilmiştir. Bu işi merkezde Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti, taşrada da bu nezârete bağlı olarak teşkilâtlanan Evkaf müdürlükleri yürütmüştür⁶. Bu cümleden olarak, Tanzimat’ın ilânından önce Evkaf-ı Hümayûn ve Haremeyn nezâretlerine bağlı mütevellilerin yönetiminde yapılan vakıf taşınmazlarının ferağ ve intikâllerine nezâret etmek, harçları tahsil ve bağlı buldukları Evkaf Hazinesine göndermek üzere önemli yerleşim merkezlerine “muaccelât nâzırları” tayin edilmişti. *Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti*’nin kurulmasından (H.1242/ M.1826)⁷ sonra taşradaki “muaccelât nezâretleri” birleştirilerek, vilâyet merkezleri ile önemli sancaklara H. 1251 (M. 1835) yılında birer “muaccelât müdürü” tayin edilmiştir⁸. Bugünkü anlamda taşra Evkaf müdürlüklerinin teşekkülü ancak hicri 1261 (M.1845) tarihinden sonra gerçekleşmiştir⁹.

³ M. Hamdi Yazır, a.g.e, s. 169- 170.

⁴ Adana vakıflarının söz konusu dönemdeki idaresi hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Alkan, a.g.t, s. 90- 109.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyülü*, Sena Ofset, İstanbul 2003, s. 123-167

⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal- Hüseyin Hüsameddin, *Evkaf-ı Humâyûn Nezâreti’nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuşşârn Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335, s. 11- 37.

⁷ İbnülemin- H. Hüsameddin, a.g.e, s. 25- 26; H. Yazır, a.g.e, s. 187; Mehmed İpşitli, “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, *Sultan II Mahmud ve Reformları Seminerleri*, İstanbul 1990, s. 54.

⁸ İbnülemin- H. Hüsameddin, a.g.e, s. 35, araştırmacılara göre bu tayin edilenler Evkaf müdürüdür. Tanzimat’tan sonra Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti’nin taşrada teşkilâtlanması hakkında bir araştırma için bkz. Robert Barnes, *An Introduction to Religious Foundations In the Ottoman Empire*, Printed in The Netherlands By E. J. Brill, Leiden 1986, s. 103- 117.

⁹ Öztürk, a.g.e, s. 81; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836- 1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 144- 161.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Evkaf-ı Hümâyûn ve Haremeyn nezâretlerince (nezâreteyn) idare edilen taşradaki mazbût vakıf binâ ve arâzilerin; "*mablûlât muaccelâtı*", "*ferâğ ve intikâl harçları*", "*fağla-i evkaf*", "*maaş-ı mubârrer*" ve "*harç-ı mubâsebe*" gibi Evkaf Hazinesi'ne ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve işletmecilikle ilgili diğer "husûsât-ı Evkaf"ın Tanzimat'ın getirdiği yenilik esaslarına göre, "*hükâm-ı belde*" nezâretinde, mahallî meclislerce nasıl idâre edileceği; *Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretî*'nce hazırlanan, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Umûmiye*'de görüşülerek karara bağlanan bir talimatnâme düzenlenmişti¹⁰.

Muharrem 1255 (Mart 1839) tarihinden geçerli olmak üzere 29 Zilhicce 1256 (21.2.1841) tarihinde sadır olan bir "irâde-i seniyye" ile yürürlüğe konulan bu talimatnâme Adana'da 21 Muharrem 1257 (15.03.1841) tarihinde uygulamaya konulmuştur¹¹. Bu yeni düzenleme dokuz maddeden ibaret olup, taşrada bulunan mazbût ve bundan sonra mazbûtaya alınacak vakıfların idaresi hakkında, nezâretçe hazırlanarak yürürlüğe konulan ilk hukukî düzenlemedir. Talimatın girişinde taşralarda bulunan mazbût vakıfların "*hükâm-ı belde*" nezâretinde ("*nüvvâb-ı belde*") mahallî meclislerce idare edilmesi öngörülmektedir¹².

Yürürlüğe konulan talimatnâme hükümlerini açıklayan bir ön yazı ile İstanbul'daki 22 büyük Selâtin; Eizze ve Guzât vakıfları yöneticilerine, Haremeyn'e, Divan Odasına, 43 sancağa, 100 mutasarrıflığa ve mültezimlere gönderilmiştir¹³. Talimatın amacı; Tanzimat'ın getirdiği yeni esaslara göre mazbût vakıfların iyi bir şekilde idarelerini temin etmek olduğundan, henüz Tanzimat ahkâmının yürürlüğe konulmadığı Trabzon, Şam, Halep, Adana, Maraş ve Girit vilâyetleri ve bu vilâyetlere bağlı diğer yerleşim birimlerine gönderilmekle birlikte, belgenin altına konulan bir notla bu eyaletlerin yeni uygulamadan istisna edildiği bildirilmektedir¹⁴. Adana Şer'iye Siciline kaydedilen bu talimatnâmenin uygulanmadığına dâir bilgi yoktur¹⁵. Yapılan Evkaf müdürü tayinlerine bakıldığında bu istisnai durumun çok zaman geçmeden uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Talimata göre, taşra mazbût vakıflarının idaresinde bütün yetki "*hâkim-i belde*"de toplanmaktaydı. Selâtin vakıfları ile mütevellî ve kâimmakâm gibi idarî, personeli İstanbul'da bulunanların hâricinde kalan bütün mazbût vakıf taşınmazların ferağ ve intikâlleri sonucu görevlilerce düzenlenen "temessükât senetlerinin nezâret adına tasdiki yetkisi¹⁶, nezâreteyne mülhâk ve Evkaf

¹⁰ Adana Şer'iye Sicili (AŞS): 10, s. 118; VGMA, Ahkâm, 966/ 319-321.

¹¹ AŞS: 10, s. 118-120.

¹² VGMA, Ahkâm 966/ 319-321; AŞS: 10, s.118- 120.

¹³ VGMA, Ahkâm 966/ 312-316; BOA, Cevdet- Evkaf: 17097.

¹⁴ VGMA, Ahkâm 966/ 312-316.

¹⁵ AŞS: 10, s. 118-120.

¹⁶ VGMA, Ahkâm 966/ 319; AŞS: 10, s. 118, Belge: 316.

Nezâreti dâhilinde olmayan; menzil, dükkân, bağ ve bahçe ve sâir, müsakkâfât ve müstagallât masraflarının ve müslim- gayrimüslim reâyadan çocuksuz ölenlerin üzerlerinde bulunan müsakkâfât ve müstagallâtın değerlerinin tespiti¹⁷, ferâğ ve intikallerinin tespiti¹⁸, Haremeyn Nezâreti dâhilinde olup taşrada bulunan müsakkâfât ve müstagallâtın ve ferâğ ve intikallerinin tespiti¹⁹, gelir-gider fazlaları mütevellî ve evlâda meşrut vakıfların muhasebeleri ve harcama kalemlerinin tespiti²⁰, gelir fazlası mütevellî eliyle akar ve hayrâtın imârına gidecek miktarın tespiti²¹, hums (1/5) ve öşr (1/10) hâsılatı tespiti²², nükud vakıflarının sene sonu muhasebeleri²³ gedikler ve onların ferâğ ve intikalleri²⁴ ve nihâyet son talimat ise bağ ve arâzilere vakfiyet üzere temessük verilmesi boş olanların tespiti ve defterlerinin nezârete gönderilmesi²⁵ yetkisi "hâkim-i belde" ye verilmiştir.

Bu dönemde Adana, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın işgali altında olması sebebiyle²⁶, Tanzimat'ın getirdiği hükümlerin uygulanmasına ancak H.1257 (M.1841)'de başlanabilmiştir. Bu tarihten sonra Adana'da bulunan vakıfların hesapları her üç ayda bir tasdikli defterlerle Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'ne gönderilmesi istenmiştir²⁷.

Devlet, Tanzimat esaslarını ve talimat hükümlerini yerleştirebilmek ve vakıfların idaresindeki aksaklık ve yolsuzlukları önleyebilmek için sürekli yeni düzenlemeler yapmıştır. Önce, H.1251 (M.1835)'de atanan Muaccelât müdürlerinin yeterli olmaması üzerine, 13 Cemaziyelevvel 1258 (22.06.1842) tarihli fermanla mahallinden müstakil memurlar atanmıştı. Bu yeni uygulama ile de, yolsuzlukların önlenememesi, vakıf hesap ve gelirlerinin zamanında Evkaf Hazinesi'ne gönderilmemesi üzerine, merkezden müstakil müdürlerin tayini ve bunların maiyetine yeteri kadar kâtiplerin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar uyarınca merkezden tayin edilen Evkaf müdürlerine verilmek üzere, taşra vakıflarının idare tarzını düzenleyen dokuz maddelik talimât, "gedik" ile ilgili bent çıkarılarak, 14 madde halinde yeniden düzenlenmiş ve 27 Cemaziyelevvel

¹⁷ AŞS: 10, s. 118, Belge: 317.

¹⁸ AŞS: 10, s. 119, Belge: 318.

¹⁹ AŞS: 10, s. 119, Belge: 319.

²⁰ AŞS: 10, s. 119; Harcama kalemi olarak: Tertib-i Maaş-ı Hazine %0 200 Kuruş, Harc-ı Muhasebesi hazineye irsal: % 0 50 Kuruş, Naib-i Belde tarafında tayin edilecek kâtibe: 20 Kuruş.

²¹ AŞS: 10, s. 120, Belge: 321.

²² AŞS: 10, s. 120, Belge: 322.

²³ AŞS: 10, s. 120, Fazla 1 akçesi dahi bekâya bırakılmayıp, irâdı kaydolunmak, iradına eklemek.

²⁴ AŞS: 10, s. 120, Belge: 324.

²⁵ AŞS: 10, s. 120, Belge: 325.

²⁶ Şinasi Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", *İA*, VII, (1993), s. 570-71; "İbrahim Paşa", *İA*, V/II, s. 903.

²⁷ VGMA, Ahkâm 966/ 400- 402.

1261 (03.06.1845) tarihli “irâde-i seniyye” ile yürürlüğe konulmuştur. Osmanlı Devleti’nde Evkaf müdürleri bu tarihten sonra, önce eyalet merkezlerine sonra imtiyazlı ve önemli sancak merkezlerine tayin edilmişlerdir²⁸. Ahkâm defterlerinde bulunan tayinlere bakıldığında bu süreçte Adana’ya da merkezden bir Evkaf Müdürü gönderildiği anlaşılmaktadır²⁹. Ancak bu uygulamada Adana’ya gönderilen müdür için düzenlenen ferman bulunamamıştır. Başka merkezler gönderilen müdürler için düzenlenen fermanların³⁰ benzeri 11 Safer 1265 (01.01.1849) tarihinde gerçekleşen müdür değişiminde görülmüştür³¹.

Bu yeni uygulamada merkezden taşraya gönderilen kimi müdürlerin görev mahallerine gitmediği anlaşılmaktadır. Devlet, meydana gelen idarî boşluğu ufak bir rötuşla gidermeye çalışmıştır. 5 Zilhicce 1261 (12.12.1845) tarihli fermana göre, daha önce tayin edilen Adana Eyaleti Evkaf Müdürü bir maslahat için İstanbul’a gelip, tekrar görev mahalline gitmemiş, bu durum Adana Evkaf işlerinin aksamasına sebep olunca, bölgeden bu aksaklığın giderilmesi istenmiştir. Benzer idarî boşluk Niğde, Nevşehir ve İçel’de de yaşanmıştır. Mahallî Meclis ve Marifet-i Şer’den gelen talep üzerine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakfı Kaimmakâmı Mehmed Emin’i Nevşehir ve Niğde Evkaf Müdürü olarak, Hacı Hüseyin’i de Adana ve İçel Evkaf Müdürü olarak tayin ederek, Evkaf Müdürlüğü Nizamnâmesi’ndeki şartları yerine getirmeleri istenmiştir³².

Bir süre sonra, Adana Evkaf Müdürü Hacı Hüseyin Efendi’nin memuriyetten istifa etmesi üzerine, bölge yöneticilerine gönderilen ferman³³ ile Adana Eyaleti, İçel ve Tarsus sancakları ve tâbi bölgenin Evkaf Müdürlüğü ile Maraş Eyaleti ve tâbi Evkaf Müdürlükleri Adana Evkaf Müdürlüğü’nde birleştirilmiştir. Adana ve Maraş eyaletleri ile İçel ve Tarsus sancaklarının Evkaf Müdürü olarak H.1264 (M.1848) yılında Müderris Abdulfettah Niyazi Efendi tayin edilmiştir. Bu birleşmeyle bir sancak ve eyalet müdürlüğünün ötesinde bir bölge müdürlüğü oluşmuştur. Bir süre sonra Adana ve Maraş Eyaleti Evkaf müdürlükleri, “iki eyaletin evkaf” hizmetlerinin bir merkezden karşılanmadığı gerekçesi ile 23 Şaban 1266 (4.7.1850) tarihinde -yaklaşık 17 ay sonra- tekrar ayrılmıştır. Maraş Sancağı Evkaf Müdürlüğü’ne Maraş Nakibü’l-Eşrâfî Müderris Mehmed Sabit Efendi atanmıştır³⁴. Aynı tarih ve irade ile İçel Sancağı Evkafı ile

²⁸ Öztürk, a.g.e, s. 83.

²⁹ VGMA, Ahkâm 967/ 84.

³⁰ Van için bkz. VGMA, Ahkâm 968/ 31’den naklen Öztürk, a.g.e, s. 83.

³¹ VGMA, Ahkâm 967/ 241.

³² VGMA, Ahkâm 967/ 84.

³³ VGMA, Ahkâm 968/ 114: Adana ve Maraş Eyalet Valisi Vezir Mustafa Paşa ve Konya Eyalet Sancağı valisi Vezir Hasan Hakkı Paşa (Rütbe-i Sâlise), Eyâlet-i Mez-kûreteyn Mal Müdürü Hakkı ve Dergah-ı Muallâ kapıcıbaşlarından Tarsus Sancağı Kaimmakâmı Ali Bey, İçel Sancağı Kaimmakâmı Ferhat ve bağlı kazaların kadı ve bevvâbına ve bu bölgeleri Evkaf müdürleri.

³⁴ VGMA, Ahkâm 968/ 241

Konya Eyaleti Evkafına bağlı Alâiye Evkafı “işlerin aksaması” gerekçesi ile birleştirilerek Adana Evkaf Müdürü Abdulfettah Niyazi Efendi'nin idaresine verilmiştir³⁵. 27 Ramazan 1268 (15.07.1852) tarihinde daha önce Maraş Evkaf Müdürlüğü'ne atanan Mehmed Sabit Efendi “hazinece görülen lüzûm üzerine” görevden alınarak yerine Ali Yaver tayin edilmiştir. Belgeden, Mehmed Sabit Efendi'nin daha sonra Maraş ve Adana sancaklarının Evkaf müdürlüğünü birlikte yönetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Abdulfettah Niyazi Efendi'den sonra Adana'ya ayrı bir müdür tayin edilmemiştir. Bu iki müdür sonrası, Ali Yaver Efendi, Adana ve Maraş'a (Livâteyn-i Mezkûreteyn'e) Evkaf Müdürü olarak atanmıştır³⁶. Bir süre sonra Maraş Adana'dan tekrar ayrılmıştır. 15 Cemaziyelevvel 1277 (29.11.1860) tarihli iradeye göre, Maraş'a ihtiyaç üzerine bir de kâtip atanmıştır. Bu, Maraş Evkaf Müdürlüğü'nün kurulmasına atılan ikinci adım olmuştur³⁷. Bölgede müdürlüklerin kuruluş sürecinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle sık sık müdürlerin görevden alındığı görülmektedir. 28 Zilkâde 1271 (18.8.1855) tarihinde Adana Eyaleti Evkaf Müdürü olan Mehmed Efendi, yönetiminde başarılı olamamış görevinden azledilerek, yerine Harput Eyaleti Evkaf Müdürü Rıza tayin edilmiştir³⁸.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Evkaf teşkilâtının taşrada kurumlaşması ve bu kurumların idarî sistemi gelişim ve değişimini sürmüştür. Yolsuzluklar ve idarî başarısızlıklar teşkilâtı büyümeye; ekonomik zorluklar da küçülmeye zorlamıştır. Bu cümleden olarak, evkaf taşra teşkilâtının çalışma sistemiyle ilgili yeni bir düzenleme H.1280 (M.1863) yılında, “taşralarda kâin bilcümle Evkaf-ı Şerife'nin cihâtı idaresiyle Evkaf Müdürlerinin Hareket ve İcraâtı Hakkındaki Atık Lâyiha” 9 fasıl ve 56 bend halinde yeniden düzenlenmiştir³⁹. Bu, Osmanlı döneminde, taşra vakıflarının idaresi hakkında yapılan en kapsamlı hukukî düzenlemedir. Cumhuriyet döneminde 2762 sayılı *Vakıflar Kanunu*⁴⁰na dayalı olarak çıkartılan, *Vakıflar Nizâmnamesi*⁴¹'nin 17.7.1936'da kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır⁴². Ancak idarî değişim devam etmiştir.

H.1297 (M.1879) tarihli vilâyet muhasebeci ve sancak müdürlerinin tayinleri, maaş ve aidatlarının tadil ve tahsisi hakkındaki fermâna⁴³ göre, taşra yerleşim birimlerinin büyüklüğü ve o yörede bulunan vakıf potansiyelinin azlık ve çokluğuna göre, teşkilât ilk önce “muhasebecilik” ve “müdürlük” olarak ikiye ayrılmıştır. Arkasından her bölüm kendi arasında üç sınıfa ayrılmış, “müdürlük” bölümüne sınıfı belli olmayan bir sınıf eklenmiştir. Bu durumda birinci sınıfta

³⁵ VGMA, Ahkâm 968/ 241

³⁶ VGMA, Ahkâm 969/ 146

³⁷ VGMA, Ahkâm 971/ 68

³⁸ VGMA, Ahkâm 970/ 114

³⁹ Düstur I/II 1289: 146-169; VGMA 1280:972, s.63-64; Ayrıca bkz. Öztürk, a.g.e, s.84.

⁴⁰ Düstur III/ XVI, 1935: 586

⁴¹ Düstur III/ XVII, 1936: 1433

⁴² VGM, Mevzuat Kitabı, I, s. 595.

⁴³ VGMA, Ahkâm 974/ 56- 57

14, ikincide 7, üçüncüde 8 olmak üzere 29 muhasebecilik; yine birincide 28, ikincide 19, üçüncüde 27 ve sınıfı belli olmayan 17 olmak üzere 91 müdürlükle kaza Evkaf memurlukları hariç Osmanlı dönemi Evkaf teşkilâtı taşra kuruluşu 120'ye ulaşmıştır. Bunların dışında, Evkaf baş kâtipleri ile diğer kâtipler, vilâyât-ı şahâne evkaf sandık ümenâsı tahsildârları ve sınıf-ı mahsus memurları görev yapıyordu⁴⁴. Bu uygulama ile Evkaf teşkilâtı en geniş biçimine ulaşmıştır. Ancak teşkilâtın gelirleri yetmeyince daralma bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluk yeni bir düzenlemeyi beraberinde getirmiştir.

Devlet giderlerinin azaltılması ve kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi amacıyla devlet dairelerinin yeniden düzenlenmesi, 26 Şevval 1296 (13.10.1879) tarihli bir "İrade-i Seniyye" ile kararlaştırılmıştır. Bu karar çerçevesinde, vilâyet ve müstakil idare olunan mutasarrıflıklar evkaf muhasebeciliklerinin, muhasebecilik nâmı ibka, sancak *Evkaf muhasebeciliklerinin* unvanı *müdürlüğe* çevrilmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, vakfa emeği geçmiş kimseler arasında, açılan imtihan⁴⁵ başarılı olanlar doğrudan Evkaf-ı Hümayûn Nezâretî'nce muhasebeciliklere tayin edilecektir. Sancak Evkaf müdürleri doğrudan Evkaf Nezâretince tayin edileceği gibi, vilâyet meclisleri ve Evkaf muhasebecileri tarafından inha edilen kimseler arasından da seçilebilecektir.

Vilâyet Evkaf muhasebecilikleri, sancak mutasarrıflarının görüşlerini de almak suretiyle sancak Evkaf müdürlerinin umûr-ı memûriyetlerini, hâl ve hareketlerini altı ayda bir teftiş edecekler, muhasebelerini vilâyet meclisleri marifetiyle gözden geçirecekler, vakıf gelir-giderlerini masraf makbuzlarına dayalı olarak, Evkaf Hazinesi'ne göndereceklerdir⁴⁶.

Adana Evkaf Müdürlüğü'nün kuruluşu, H.1251 (M.1835) yılında tayin edilen ilk "Muaccelât Müdürü"yle⁴⁷ başlatılırsa bu kurum, kuruluş tarihinden Evkaf Nezâretî'nin kaldırılışına, yâni H. 26.7.1342 (3.3.1924) tarihine kadar bazı önemli değişimler de geçirmiştir. *Devlet salnâmelerine* göre, bu kurum H.1275 (1858) yılına kadar "Muaccelât Müdürlüğü", bu tarihten H.1319 (M.1901) yılına kadar "Evkaf Muhasebeciliği" -âmirine de "Evkaf Muhasebecisi"- olarak devam etmiştir⁴⁸. Bu tarihte "Evkaf Muhasebecisi" "Evkaf Müdürü"ne, Müdürler de "Evkaf Memurluğu"na çevrilmiştir⁴⁹. Neticede, 3 Mart 1924 tarihinde Şer'îye ve Evkaf Vekâleti -429 sayılı kanunla- kaldırılmış, yerine, Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur⁵⁰. O tarihte, müdürlüğün bünyesinde personel olarak Evkaf müdürü, Evkaf kâtibi ve Evkaf çuhadârı bulunmaktaydı.

⁴⁴ Öztürk, a.g.e, s. 85.

⁴⁵ VGMA, Ahkâm 974/ 56- 57; Düstur, Tertip: 1/ VIII, s. 628-32, Ayrıca bkz. Öztürk, a.g.e, s. 85.

⁴⁶ Öztürk, a.g.e, s. 86.

⁴⁷ İbnülemin H. Hüsameddin, a.g.e, s. 35.

⁴⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Takvim-i Amire, H. 1275/ 1858, İstanbul.

⁴⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Malûmat Tahir Bey, H.1319/1901, İstanbul, s. 592.

⁵⁰ Düstur III/ V, s. 665

A1) Evkaf Müdürleri

Sancaklara Rebiyülevvel H.1251 (M.1835) tarihinde birer "Muaccelât Müdürü" tayin edildiği⁵¹, bu tarihlerde (1831-41) Adana'nın Mısır Valisi Mehmed Ali'nin işgalinde olduğu yukarıda bahsedilmişti. Bu işgal yıllarında Osmanlı Devleti ile yazışmalar devam etmişse de idarî bakımdan bir takım aksamalar olmuş, Tanzimat'ın getirdiği uygulamalardan işgal bitene kadar istisna edilmiştir. Buraya ilk "Muaccelât Müdürü" H.1257 (M.1841) yılından sonra tayin edilebilmiştir. Bu tarihten itibaren, H.1333 (M.1914) yılına kadar Adana'da görev yapan; "Muaccelât Müdürü", "Evkaf Muhasebecisi" ve "Evkaf Müdürleri" Tablo'da gösterilmiştir. H.1275 (M.1858) yılına kadar görev yapanlar "Ahkâm Defterleri"nden⁵², bu tarih ile H.1326 (M.1908) yılları arasında atanan "Evkaf Muhasebecileri"ni Devlet salnâmelerinden⁵³, 1908 sonrası "Evkaf Müdürleri" de irâdelerden⁵⁴ tespit edilmiştir. Ahkâm ve salnâmelerde sadece isimler geçerken, İrâde-Evkaf kayıtlarında, tayin emirlerinin dışında müdür tezkireleri de bulunmaktadır.

Tablo: Adana Evkaf Müdürleri (1845- 1914)

Adana Evkaf Muaccelât Müdürleri (M.), Muhasebeciler ve Müdürler					
Tarih	İsimleri	Görev	Sınıfı	Süre/Yıl	Düşünce
1845	Hacı Hüseyin Efendi	Muaccelât M.		5	
1848	Abdulfettah Niyazi Efendi	"		3	Müderres
1851	Mehmed Sabit Efendi	"		3	
1854	Ali Yaver Efendi	"		1	
1854	Mehmed Efendi	"		1	Başarısız
1855	Ramazan Efendi	"		1	
1856	Hoca Rıza Efendi	"		2	
1858	İzzi Efendi	Muhasebeci		4	

⁵¹ İbnülemin H. Hüsameddin, a.g.e, s. 35.

⁵² 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973,974, 975, 976.

⁵³ Salnâme-i Devlet-i Aliyye, 1272, 1273, 1274, 1275, 1282, 1283, 1284, 1285, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304,1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1320, 1321, 1322, 1323, 1325, 1326, 1327, 1328, 1329.

⁵⁴ İrade- Evkaf: 3, 240, 489, 736, 1049, 1267, 1446, 1461, 1826, 1958, 2133, 2537, 2288; Şûrâ-yı Devlet (ŞD) 124/ 4.

1863	Şerif Efendi	“		5	Zimmeti
1867	Abdurrahman Fasih Efendi	“		2	
1869	Hüsnü Efendi	“		4	Zimmeti
1873	İbrahim Edhem Efendi	“		1	
1875	Ahmed Refet Efendi	“		1	
1876	Mehmed Ali Efendi	“		1	
1877	Hüseyin Eşref Efendi	“		1	
1878	Refik Efendi	“		2	
1879	Mustafa Hilmi Efendi	“	Sâlis	3	
1882	Celal Efendi	“		1	
1883	Mustafa Hilmi Efendi	“	Sâlis	2	2. Defa
1885	Hasan Fehmi Efendi	“	Sâlis	1	
1886	Mahmud Fahreddin Efendi	“	Sâlis	4	
1891	Ali Rıza Efendi	“	Sâlis	5	Sâni-ülâ
1896	Mustafa Faik Paşa	“	Rumeli	1	
1897	Şükrü Efendi	“	Vekil	1	
1898	Şevki Bey	“	Ulâ	2	
1900	Hüseyin Fehmi Efendi	“	Sâlis	1	
1901	Süleyman Faik Efendi	“	Sâlis	3	
1904	Cumali Efendi	“	Sâni	1	
1905	Fahreddin Efendi	“	Mümtaz	2	
1908	Galib Efendi	Müdür		1	
1909	Mehmed Reşid Efendi	“		2	
1911	Şakir Bey	“		1	
1912	Mümtaz Bey	“		2	
1926	Kazım Bey	“		3	T.C.
Toplam		34 Kişi		72 Yıl	

Adana'ya 72 yıllık süre içinde 34 müdür tayin edilmiş, ortalama bir müdür iki yıl görev yapabilmiş, iki müdür en uzun 5'er yıl görevde kalırken ikisi de bir yıldan daha az bir süre görevde kalabilmiştir. Bir müdür Adana Evkaf Müdürlüğü'ne iki defa tayin edilirken, 13 müdür 1'er yıl, 7 müdür 2'şer yıl, 5 müdür 3'er yıl, 3 müdür de 4'er yıl görev yapmıştır. Müdürlerin sık değişmesinin sebepleri arasında görevde yetersizlik⁵⁵, suiistimâl⁵⁶, emekliye ayrılma (tekâüd)⁵⁷, meslekten istifa etme⁵⁸, terfi etme⁵⁹ ve tenzil-i rütbe⁶⁰ gibi etkenler geçmektedir. Bir bütün olarak *Devlet Aliyye Salnâmeleri*'ni ve "*İrade-i Seniyye*"leri takip ettiğimizde Evkaf müdürlüğünden Evkaf muhasebeciliğine veya bu birimlerin kendi aralarındaki sınıflar arası terfi-i rütbe, tenzil-i rütbe olarak tayinlerin yapıldığını da görmekteyiz. Adana Evkaf Muhasebecileri, *terfi-i rütbe* olarak, Bursa (Hüdâvendigâr)⁶¹, Konya⁶², Edirne⁶³ vilâyet muhasebeciliklerine (1.sınıfa) yükseltilirken, Diyarbakır⁶⁴ muhasebeciliği gibi sınıf içi tayinler de yapılmaktaydı. *Tenzil-i Rütbe* olarak da Adana Evkaf Muhasebecisi iken, İşkodra Vilâyeti⁶⁵ Evkaf Muhasebeciliği gibi, 2. sınıftan 3. sınıfa tenzilen tayinler de görülmekteydi. Ayrıca başka vilâyetlerden de Adana'ya terfian veya tenzilen⁶⁶ tayinler yapılmıştır. Terfian veya tenzilen tayin edilenlerin ücretleri yeni görev yerinin sınıfına göre ödeniyordu.

Evkaf Müdürleri, Sıbyan Mektebi, Rüştiye⁶⁷ veya medrese usulüne bağlı eğitim birimlerinden şâhadetnâmeler ile⁶⁸ mezun olduktan sonra, bürokraside

⁵⁵ VGMA, Ahkâm 970/ 114.

⁵⁶ VGMA, Ahkâm 968/ 114.

⁵⁷İrade- Ev. 1446 (2094); Konya Evkaf Müdürü Ahmed Şevki Efendi ayakta duramayacak derecede yaşlanması ve "kuvve-i fikriyesi yeterli olmadığından, şikâyet üzerine görevden alınarak emekliye sevk edilmiştir.

⁵⁸ VGMA, Ahkâm 968/ 114; Adana Evkaf Müdürü Hacı Hüseyin Efendi memuriyetten istifa etmiştir. Bu istifada taşrada çalışmama düşüncesi vardır.

⁵⁹ İrade- Ev. 1049 (3545); Adana Evkaf Müdürü'nün Konya'ya, Konya Evkaf Müdürü'nün Adana'ya terfian tayin edildiği görülmüştür.

⁶⁰ İrade- Ev. 1049/ 240 (2326), H. 18 M. 1323; Hazine-i Evkaf Muhasebesi Fahreddin Efendi hakkında şikâyet üzerine, 2500 kuruşluk görevden 1300 kuruşluk Adana Evkaf müdürlüğüne tenzil-i rütbe ettirilerek tayin edilmiştir.

⁶¹ İrade- Ev. Za. / 8, No:3

⁶² İrade- Ev. 1446/ 2094

⁶³ İrade- Ev. 1267 (3558)

⁶⁴ İrade- Ev. 2535 (3711) No: 5

⁶⁵ İrade- Ev. 1826 (1647); H.7B.1316/ M.15.7. 1910'da Adana Evkaf Muhasebeciliğine vekâlet eden Mehmed Şükrü Efendi, İşkodra Evkaf Muhasebeciliğine asaleten atanmış, aylık maaşı 630 kuruştan, 270 kuruş zam yapılarak 900 kuruşa çıkarılmıştır. Vekâlet ücreti ile asalet ücretlerinin aynı olmadığını da görmekteyiz.

⁶⁶ Meselâ, Trabzon'dan Adana'ya tayin için bkz. İrade- Ev. 1461 (3561) No: 4.

⁶⁷ Süleyman Faik Efendi, Sıbyan Mektebinden sonra Askeri Rüştiye'yi bitirmiş. İrade- Ev. 1446 (2094), 11/A.

⁶⁸ Müdür Mehmed Şükrü Efendi, Sıbyan Mektebinden sonra Üsküdar'da Atik Valide

çalışma hayatına başlayıp zamanla Evkaf Müdürlüğüne yükselmişlerdir. Genel olarak dönemin eğitim programları gereği olan dersleri, ulûm-ı diniye, fen ve hesap okumuşlardır. Türkçe ve Arapça bilmenin yanında Farsça'yı da okuyup anladıkları ifade edilmektedir⁶⁹.

Müdürlerin 29'u "efendi", dördü "bey" ve biri de "paşa" unvanını taşımaktadır. 34 müdürden sadece üçünün lâkapları -"hacı", "müderriş", "hâce"- kayıtlarda geçmektedir⁷⁰.

Evkaf Nezâreti, taşra yerleşim birimlerinin büyüklüğü ve o yörede bulunan vakıf potansiyelinin azlık ve çokluğuna göre, önce muhasebecilik ve müdürlük olarak ikiye, bunların da kendi aralarında üç sınıfa ayrıldığını, sınıfı belli olmayanların da müdürlük bölümüne eklendiğini yukarıda kaydetmiştik. Tayinler ve görevlilere ödenen ücretler konusunda da teşkilâtın bu özelliğine dikkat edildiği söylenebilir. Bu sınıflama kuruluş aşamasında pek belirgin değilken, 1880'li yıllarda belli bir düzene girmiştir. Bir diğer problem de görevlilere ödenecek ücretlerdir. Başlangıçta müdürlere ve muhasebecilere sabit bir maaş bağlanmamış olup, bu ücretler vakıfların toplam gelirlerinden belli bir pay ayrılması şeklinde düzenlenmiştir⁷¹. Bu uygulama da kalıcı bir çözüm olmamıştır. Müdürlere aylık ücret tahsis edilmemesi hizmetlerin aksamasına yol açması üzerine, Evkaf Nezâreti, 7 Zilhicce 1297 (10.11.1880) tarihinde yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemede görevlerin sınıfı ve görevlilerin ücretleri bir ferman ile tespit edilmiştir⁷². Adana, sınıflamada "muhasebecilik" kısmında olup, 2. sınıfa konulmuştur. Uygulamada bazen müdürlerin görev unvanlarının yeterli olmadığı halde müdürlüklere tayin edildikleri görülmüştür. Adana'da müdürlerin sınıf statüsünü gösteren şu unvanlar geçmektedir: Yedisi muhasebeci sâlis (üçüncü), biri sâni (ikinci), biri ulâ (en yüksek) ve biri de mümtâz (imtiyazlı). Beş yıl Evkaf muhasebeciliği yapan Ali Rıza Efendi, "sâlis, ulâ-sâlis ve ulâ-sâni" sınıflarında⁷³ terfian görevini sürdürmüştür.

Söz konusu düzenlemede Adana Vilâyeti Evkaf Muhasebecisi'nin maaşı aylık 1.000 kuruş iken, Kasım 1880 tarihi itibarıyla 1.500 kuruşa yükseltilmiştir. Adana'nın Tanzimat'a kadar zaman zaman bağlı kaldığı Halep Vilâyeti Muhasebecisi'nin (birinci sınıf) aylık maaşı 1.500 kuruştan 3.000 kuruşa, Ankara Vilâyeti Evkaf Muhasebecisi'nin (1.sınıf) maaşı da 1.000 kuruştan 2.500 kuruşa

Camiine devam etmiştir: İrade- Ev. 1826 (1647), 6/B.

⁶⁹ İrade- Ev. 2133/ 2146, No: 12, tezkire: No: 4; İrade- Ev. Za/ 8, No: 3, tezkire: No: 5/B; İrade- Ev. 489 (1423), No: 13, tezkire: No: 4.

⁷⁰ Tablo 35.

⁷¹ BOA, EV. 18086/ 2, 5, 6,7; Bu, Adana mazbût vakıfların muhasebesinin harcama kalemleri arasında "hisse-i müdir-i Evkaf" var: 1282/1865 yılı muhasebesi harcama kaleminde 11907 kuruş ayrılmış, bu muhasebelerin hemen hepsinde bu harcama kalemi mevcuttur.

⁷² VGMA, Ahkâm 974/56-57; müdürlerin sınıf ve ücretlerinin dökümü için bkz. Öztürk, a.g.e, s. 96-107.

⁷³ Devlet Salnâmesi, H. 1311, s. 644; H.1312, s. 662; H. 1313, s. 692.

yükseltilmiştir. Bu düzenlemede 1. sınıf Evkaf muhasebecilerin aylık ücretleri 1500 kuruş ile 3000 kuruş arasında, 2.sınıf muhasebecilerin standart 1500 kuruş, 3. sınıf muhasebecilerin yeni ücretleri de, istisnalar bir tarafa, 1.000 kuruş olarak belirlenmiştir. Adana Evkaf muhasebeciliğine bağlı Evkaf müdürlerinden Kozan Sancağı Evkaf müdürüne 250 kuruş, İç-il ve Maraş Sancağı Evkaf müdürlerine de 300'er kuruş maaş tahsis edilmiştir⁷⁴. Adana Evkaf Muhasebeciliği Vekâletinin ücreti ise 630 kuruştur⁷⁵. 1880 yılında 1.000 kuruştan 1.500 kuruşa çıkarılan Adana Evkaf Muhasebecisi'nin maaşı H.1321 (M.1903) yılında 2.250 kuruşa⁷⁶, H.1333 (M.1914) yılında ise 3.000 kuruşa⁷⁷ yükseltilmiştir. Bu süre içinde (35 yılda) muhasebecinin maaşı % 100 artmıştır. Evkaf Muhasebeciliğinden emekli (tekâüd) olan bir müdürün emeklilik maaşı çalışırken aldığı ücretin yarısıdır. Meselâ, H.1321 (M.1914) yılında Konya Evkaf Muhasebeciliğinden emekliye sevk edilen Ahmed Şevki Efendi'ye çalışırken aldığı 2250 kuruşun yarısı (1125 kuruş) tahsis edilmiştir⁷⁸.

A2) Müdürlerin Görevleri ve Usulsüzlükleri

Adana Evkaf Müdürlüğü'nün kuruluş gerekçesi ve Müderris Abdulfettah Niyazi Efendi'nin bu müdürlüğe tayin edilişi, bölge yöneticilerine gönderilen fermanın⁷⁹ baş kısmında şöyle anlatılmaktadır:

"... imdî siz ki, vülât-ı müşâr ve mâl müdürü ve muhassıl ve kâimmakâm ve kuzât ve nüvvâb ve sâir mümâileyhimsiz, cümlelerin ma'lumu olduğu üzere Evkaf-ı Şerife-i mezkûreden ekserisinin mütevellileri fazla-i hasılâtını ekl iderek hayrâtların imârına bakmadığından hayrâtları harâb ve muattal olmakda ve hademesi dahî hizmetlerin edâ itmiyerek terk eylemekte bulunmuş ve bu keyfiyet şerâit-i evkâfın hilâfı ve rızâ-yı âlişânımın muğayiri görünmüş olduğundan ve her bir tarafa Evkâf Müdürü nâmıyla me'mûr ta'yîn ve irsâline..."⁸⁰.

Ahkâmın devamında da müdürlerin vazifeleri sıralanmaktadır. Bunlar: 1. Vakıflar, vakfiyeleri ve yürürlüğe konulan tâlimat esaslarına göre idare edilecek; 2. Her sene tutulan muhasebe kayıtlarına uygun olarak çıkarılan bilanço ve tasdikli defterlerle birlikte, " mürettebât-ı hazine"nin "harc-ı ferâğ ve intikâlat ve "rüsümât-ı sâire" olarak zamanında vakıflarına ve "Hazine-i Evkaf-ı

⁷⁴ VGMA, Ahkâm 974/ 56-57.

⁷⁵ İrade- Ev. 1826 (1647); H. 1318/ M.1900.

⁷⁶ İrade- Ev. 1446/ 2094.

⁷⁷ İrade- Ev. 2537 (3711) No: 5.

⁷⁸ İrade- Ev. 1446/2094.

⁷⁹ VGMA, Ahkâm 968/114: Adana ve Maraş Eyalet Valisi Vezir Mustafa Paşa ve Konya Eyalet Sancağı Valisi Vezir Hasan Hakkı Paşa (Rütbe-i Salise), Eyâlet-i Mezkûreteyn Mal Müdürü Hakkı ve Dergâh-ı Muallâ kapıcı başlarından Tarsus Sancağı Kaimmakamı Ali Bey, İçel Sancağı Kaimmakamı Ferhat ve bağlı kazaların kadı ve nüvvâbına ve bu bölgelerin Evkaf müdürleri.

⁸⁰ VGMA, Ahkâm 968/ 114.

Hümâyûn'a gönderilecek; 3. Hesap sonucu gelir fazlasıyla, mütevellî ve diğer görevliler dâhil kime meşrû olursa olsun öncelikle tamire muhtaç hayrâtın imâr ve ihyası sağlanacak, müessesât-ı hayriye temiz tutulacak; 4. Hademe-i hayrât arasında, ilmî kariyer itibâriyle yetersiz olanlar veya tevdi edilen görevi yerine getirmede kusurlu bulunanların tespiti halinde, hiçbir şekilde hatır ve gönüle bakılmadan, bunların görevlerine son verilerek, yerlerine ehil kimseler tayin edilecek; 5. Bu ve diğer konularda mülkî erkan ve sancakta görevli diğer yetkililer, Evkaf müdürüne yardımcı olacak, müdür dahi "hilâf-ı emir" ve "mugâyır-ı lâyhâ" yapılacak işlemlere müsaade etmeyecek, mesûliyet- mücazât (cezâ) anlayışıyla görev yapacaklardır⁸¹.

Kanun koyucu işlerin kusursuz ve suiistimalsiz yürütülebilmesi için bölgedeki mülkî ve adlî yöneticilere de sorumluluk yüklemiştir. İş bu kadarla da bırakmayan merkezî iktidar müdürün *zîmmetine*⁸² bir kefil bulmasını da istemektedir. Bunun gerekçesi, taşrada Evkaf Nezâretini temsilen bütün yetkilerin Evkaf müdürlerine verilmesidir. Müdürler bu işleri yürütürken merkez ile görev mahalli arasında ücret transferi konusunda dürüstlüğünü bir kefil ile ispatlaması gerektiği de anlaşılmaktadır⁸³. Ayrıca merkezde zimmet halifesinin⁸⁴ yaptığı işleri taşrada müdürler üslenmişti.

Bir başka durum ise, taşrada müdürlerin tayinlerine rağmen idareleri Haremeyn ve Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretine ait, taşrada bulunan mazbût vakıf bina, arâzi ve sâirenin *ferâğ ve intikal* vergileri, *muaccelât bedelleri* ve *temessükât harçları* gibi vakıf gelirlerine ait varidâtın büyük bir kısmının evkaf müdürleri ve bazı mütevellîlerin zimmetinde kalmasıdır⁸⁵. 1853 yılına ait Evkaf muhasebeci ve müdürlerinin zimmetlerini gösteren bir listeyi bir Ahkâm Defterinde⁸⁶ bulmaktayız. Bu listede tüm müdürlere ait toplam 1.736.481,9 kuruş zimmetin 18.000 kuruşu da Adana Evkaf müdürlerine aittir. Bu zimmetler, Evkaf müdürlerinin görevleri esnasında zaman zaman suiistimaller yaptıklarını da göstermektedir. 21 Rebiyülevvel 1310 (13.10.1892) tarihli bir zimmet kaydına göre, H.1280 (M.1863)'li yıllarda Adana Evkaf Muhasebecisi Şerif Bey'in üzerinde 8.000 kuruş zimmet, H.1290 (M.1873)'li yıllarda da Hüsni Efendi'nin

⁸¹ VGMA, Ahkâm 968/ 114.

⁸² Zimmet: garanti, teminat, kefâlet, hak, saygı ve yükümlülük. Çoğulu "zimem"dir. Bir terim olarak bir kişi veya ticaret kuruluşunun borçlarının tümüne "ümme borcu" denir. Bu muhasebe defterinde borç, masraf ve zararların yazıldığı tarafa da "zimmet" adı verilir. Kuruluş, vakıf ve mescid gibi tüzel kişiler için de söz konusu olur. Bkz. Hamdi Döndüren, "zimmet", www.sevde.de/islam_Ans/Z/44-htm.

⁸³ İrade- Ev. 736 (50), Özel No: 15.

⁸⁴ Zimmet Halifesi, işletmeciliğe ait kiralama ve iltizâm usullerini, mültezimler ve onların kefillerinden alınacak borç tahvillerini ve zimmet pusulalarını düzenlemekle görevliydi. Bkz. İbnülemin, H. Hüsameddin, a.g.e, s. 27;

⁸⁵ N. Öztürk zimmetlerin miktarını 1. 734. 348 Kuruş 29 Para olarak vermiştir. Bkz. a.g.e, s. 284, 300-310.

⁸⁶ VGMA, Ahkâm 970/ 66- 68.

üzerinde de 10.000 kûsur kuruş zimmet çıkmıştır. Bu zimmetlerin izale edilebilmesi için yapılan soruşturma ile her iki müdürün mirassız ve vârişsiz vefat etmiş oldukları, Şerif Bey'in kefilî olan -hâlen hayatta olmayan- Kürkçü Artin adlı zimminin 20 yıl önce iflas etmiş olduğu, Hüsnü Efendi'nin kefilinin de kayıp olduğu anlaşılmıştır⁸⁷. Bunun üzerine Şûra-yı Devlet de, bu zimmetleri tahsil etme ihtimali olmadığından kayıttan düşmüştür⁸⁸.

B) Evkaf Kâtibi

Evkaf kâtibi, vakıfların her türlü kayıt, yazışma, muhasebât ve sâir hususlardaki hizmetlerini yerine getiren görevlidir. Evkaf kâtibinin Tanzimat'tan önceki vakıf kâtiplerinden farkı, onlar doğrudan idaresi özel (mülhâk) vakıfların görevlisi iken, Evkaf kâtibi Adana'daki bütün vakıfların bağlı olduğu vakıf kurumunun memuru olmasıdır. Adana'da bu meyânda ilk kâtib 8 Rebiyülâhir 1264 (14.3.1848) tarihinde Adana Evkaf Müdürü Hacı Hüseyin Efendi'nin inhâsı üzerine, "vakıfların muhasebât ve sâir tahrirâtı için", aylık 500 kuruş maaşı mahallî Evkaf hasılatından ödenmek üzere tayin edilmiş⁸⁹, ihtiyaç duyulması üzerine 24 Safer 1265 (19.1.1849) tarihinde ücreti aynı kaynak ve miktarda ödenmek üzere ikinci bir kâtip daha görevlendirilmiştir⁹⁰.

15 Cemaziyelevvel 1277 (29.11.1860) tarihli iradeye göre, Adana muhasebeciliğine bağlı olarak, Maraş Eyaleti Evkaf Müdürlüğü'ne, "müstakilen Evkaf müdiri tayin olunan Maraş Sancağı'nın umûr-i tahririyesinde bir nefer kâtibin istihdâmı mertebe-i lüzûmda olduğu beyânıyla", Said Efendi aylık 9 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Ancak bu paranın yeterli olması ve 400 kuruş maaşla Adana Evkaf kâtibinin zor geçindiği gerekçesiyle buradan kesinti yapılamayınca, Maraş Sancağı Cebeci Ocağından Evkaf kâtibinin maaşı için müceddeden 250 kuruş para ayrılarak problem çözülmüştür⁹¹. 27 Şevval 1277 (8.5.1861) tarihinde Adana Evkaf kâtipliğinde kâtip değişikliği olmuş, kitâbete Adana Evkaf Müdürü refakatinde Müstahdem Mustafa Efendi ehil ve erbâb bulunarak tayin edilmiştir. Adana ve Maraş Evkaf Müdürü maaşı, bu görev daha önce ortak bir kişiye ait olduğu için burada tekrar tartışma konusu edildiye de Maraş kâtibinin maaşının nereden karşılanacağı problemi çözüldüğü için aylık 400 kuruş Adana Evkaf kâtibine bırakılmıştır⁹². Kasım 1880 tarihli fermanda⁹³ Adana'da eski ve yeni maaşı 400 kuruş olan bir vakıf kâtibi görülmektedir. Ancak 1849 yılında 2. bir kâtibin tayin edildiğini bilmekteyiz. İrâdelerde 1. ve 2. katiplerin maaşları şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde 500 kuruş⁹⁴ olarak

⁸⁷ İrade- Ev. 736 (50), Özel no: 15.

⁸⁸ ŞD. 123/ 4.

⁸⁹ VGMA, Ahkâm 968/ 22.

⁹⁰ VGMA, Ahkâm 968/ 118

⁹¹ VGMA, Ahkâm 971/ 68

⁹² VGMA, Ahkâm 971/ 87

⁹³ VGMA, Ahkâm 974/ 56- 57

⁹⁴ VGMA, Ahkâm 968/ 22; VGMA, Ahkâm 968/ 118.

geçmektedir. 1880 tarihli fermanla kâtibin bir adet olarak geçmesi ve ücretinin 400 kuruş olarak gösterilmesi, zamanla bir kâtibin yerine yenisinin atanmadığını göstermektedir. 26 Rebiyülevvel 1310 (18.10.1892) tarihli bir arzda, Adana’da bir kâtip olup, bu da ancak Evkaf-ı mazbûta’ya ait işleri kifayet edebildiği, vakıfların umûm muhasebâtını tutmak için aylık 200 kuruş maaşla bir *kâtip*, diğer vilâyetlerde olduğu gibi, aylık 100 kuruş maaşla da 1 *tahsildâr* talep edilmiş, bu talebe Evkaf Nezâreti, kâtip ve tahsildarlık için ayrı ayrı maaş tahsisine müsait olmadığından, hem “tahsildarlık” hem de “umur-ı tahrirât”ı iki işi birlikte muâvenet etmek için 200 kuruş aylıkla 1 kâtibin tayinine onay vermiştir⁹⁵. Bu onaydan sonra Adana iki vakıf kâtibi olmuş, birinci kâtibeye “başkâtip”, ikinciye “kâtib-i sâni” denilmiştir. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla kâtipler aldıkları maaşlar ile geçinememişlerdir. Kâtipler, ekonomik sıkıntılarını sık sık merkezden zam isteyerek göstermişlerdir. 30 Receb 1315 (25.12.1897) tarihinde Adana Başkâtibi Nuri Efendi aylık 400 kuruşla geçinemediği ve ücretinin emsallerinden daha az olduğu gerekçeleriyle, Evkaf Nezâreti’nden maaşına 200 kuruş zam yapılmasını talep etmiştir. Bu talep, Şûrâ-yı Devlet tarafından bütçenin müsait olmadığı gerekçesiyle, ancak 50 kuruş zam yapılarak karşılanabilmiştir. O yılın zammı olan 600 kuruş da bütçeye zorlukla ilave edilir⁹⁶ ki, bu manzara Osmanlı Hazinesinin durumunu da ortaya koymaktadır. Bir yıl sonra, 80 kuruş maaşla *deftercilik*⁹⁷ vazifesini kimse talep etmediği bahisle, *odacılık* vazifesi maaşı olan 80 kuruşa 70 kuruş zam yaparak, deftercilik görevini de odacıya tevdi etme teklifini onaylayan Şûrâ-yı Devlet ancak 40 kuruş zam yapabilmemiş, ortaya çıkan ilk 6 aylık ek yükü 480 kuruş olarak bütçeye eklemiştir⁹⁸. 8 Rebiyülevvel 1318 (6.7.1900) tarihinde bir zam talebi de tahsildarlık ve vakıf tahrirât işlerini birlikte yürüten *Kâtib-i sâni* Süleyman Efendi’den gelmiştir. Aylık 200 kuruş maaş alan kâtibin isteği üzerine 100 kuruş zam münasip görülerek, o yılın bütçesi olan 35337 kuruşluk 2. taşra kısmının 4. menkûlüne eklenmiştir⁹⁹. 24 Receb 1325 (2.9.1907) tarihli bir iradede Adana ve bazı sancaklarda tayin edilen vakıf memurlarının atama kararlarının aynı irade ile yapılması memurların ücretlerini karşılaştırma imkânı vermektedir. Adana *sandık eminine* aylık 200 kuruş, Yozgat, Kayseri, Karahisar-ı Sahib ve Maraş sancaklarının *sandık eminlerine* aylık 150’şer kuruş ve Hüdâvendigâr Vilâyeti’ne bağlı Mihaliç Kazası Evkaf memuruna da 300 kuruş maaş tayin edilmiştir¹⁰⁰.

C) Evkaf Çuhadârı

Eskiden padişahın hizmetinde bulunan büyük memurlara çuhadâr denirdi. Zamanla resmî dairelerin odacılık hizmetlerini görenler için kullanılır

⁹⁵ İrade- Ev. 1039 (71); ŞD. 123/ 3a: 10 Ra. 1310/ 1.11.1892.

⁹⁶ İrade- Ev. 1640 (1171); ŞD. 140/46.

⁹⁷ Defterleri ve sâir evrakı sabah-akşam depoya getir-götür hizmetlerini yerine getiren görevli; ŞD. 148/52.

⁹⁸ ŞD. 148/ 52.

⁹⁹ ŞD. 151/ 73; ŞD. 164/ 22

¹⁰⁰ İrade- Ev. 1958 (2836), Hususi No: 3.

olmuştur¹⁰¹. Taşraya tayin edilen Evkaf müdürlerinin maiyetlerine yeterince personel verilmesi şartına bağlı olarak 13 Rebiyülâhır 1278 (18.10.1861) tarihinde alınan bir kararla maaşları Evkaf Hazinesince karşılanmak kaydıyla Arabistan, Anadolu, Rumeli ve Adalar'da bulunan 68 Evkaf müdürlüğüne birer kapı çuhadârı tayin edilmişti. Bu görevliler için toplam 5175 kuruş ayrılmıştır. Ücretler aylık 30 kuruş (Antakya) ile 200 kuruş (Hüdâvendigâr Eyaleti) arasında değişmektedir. Ortalama ücret ise 76,1 kuruştur. Arabistan bölümünde yer alan Adana'ya tayin edilen kapı çuhadârına aylık 50 Kuruş maaş tahsis edilmiştir¹⁰². Bu ücret ortalamasının oldukça altında yer almaktadır. Ayrıca 11 kapı çuhadârı da 350'şer kuruş aylıkla merkezde görevlendirilmiş olup, üçü İstanbul'dan, sekizi eyaletlerden sorumlu olarak görevlendirmişti. Bunlardan Çuhadâr Mehmed Ağa, Adana, Ankara, Maraş, Kayseri, Çankırı, Saruhan, Aydın, Menteşe vilâyet ve sancaklarındaki Evkaf müdürlerinden sorumludur¹⁰³.

Adana Evkaf muhasebeciliğine 1880 yılında tayin edilen bu ilk kapı çuhadârından 19 yıl sonra, 29 zilhicce 1315 (10.5.1899) yılında 80 kuruş maaşla *deftercilik*¹⁰⁴ vazifesini kimse talep etmediği bahisle, *odacılık* vazifesi maaşı olan 80 kuruşa 70 kuruş zam yaparak, deftercilik görevini de odacıya tevdi etme teklifi yapılmak zorunluluğu merkeze bildirilmişti. Daha önce de kaydedildiği üzere Şurâ-yı Devlet bu talebi 40 kuruş zam yaparak yerine getirebilmiştir.¹⁰⁵

Kısaca, 20. yüzyılın başında, Adana vilâyeti Evkaf muhasebeciliğinde, bir Evkaf muhasebecisi (maaşı 2.250 kuruş), bir başkâtip (maaşı: 450 kuruş), bir kâtip (kâtib-i sâni, maaşı: 300 kuruş), bir sandık emini (maaşı: 200 kuruş) ve bir defterci-odacı-kapı çuhadârı (maaşı: 120 kuruş) olmak üzere 5 personeli bulunmaktaydı.

Sonuç

Tanzimat devrine kadar Osmanlı Devletinde vakıflar, kendilerine vakıf hukukunun verdiği geniş yetkilere dayalı olarak, kurucuların vakfiyelere koyduğu hükümlerle, müteveli ve nazırları tarafından yarı özerk bir statü ile idare edilmekteydi. İkinci Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devletinin idarî yapısında tâkip edilmeye başlanan merkezîyetçi siyâset, vakıfların yönetimine de yansımıştır. İmparatorluk bünyesinde önce başkentte Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulmuş, daha sonra bu nezârete bağlı olarak, eyaletlerde Evkaf Bölge Müdürlükleri teşkilâtlandırılmıştır. Eyaletlerde ilk önce, Tanzimat'ın ilânından önce Evkaf-ı Hümâyûn ve Haremeyn nezâretlerine bağlı mütevellilerin yönetiminde yapılan vakıf taşınmazlarının ferağ ve intikâllerine nezâret etmek,

¹⁰¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB, İstanbul 1993, s. 384.

¹⁰² VGMA, Ahkâm 971/125-127.

¹⁰³ VGMA, Ahkâm 971/127.

¹⁰⁴ Defterleri ve sair evrakı sabah-akşam depoya getir- götür hizmetlerini yerine getiren görevli: ŞD. 148/52.

¹⁰⁵ ŞD. 148/ 52.

harçları tahsil ve bağılı buldukları Evkaf hazinesine göndermek üzere “muaccelât nâzırları” tayin edilmişti. Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti’nin kurulmasından (1826) sonra taşradaki “muaccelât nezâretleri” birleştirilerek, vilâyet merkezleri ile önemli sancaklara birer “muaccelât müdürü” tayin edilmiştir (1835). Bugünkü anlamda taşra Evkaf müdürlüklerinin teşekkülü ancak milâdî 1845 (H. 1261) yılından sonra gerçekleşmiştir. İlk önce “muaccelât nâzırı” tayini ile başlayan bu kurumlaşma, zamanla mazbut vakıfların yönetildiği, bütün vakıfların teftiş edildiği, merkezle vakıfların ilişkilerinin sağlandığı, bünyesinde Evkaf muhasebecisi, Evkaf müdürü, kâtipler ve çuhadâr gibi görevlilerin çalıştığı mahallî kurumlara dönüşmüştür.

Tanzimat reformları Adana’da, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın işgali sebebiyle, başlangıçta bir süre uygulanamadıysa da işgalin bitimine müteâkiben, burada da uygulamaya konulmuştur. Vakıfların idaresi bağlamında Adana’ya 1840’larda (1841-45 arası) bir Evkaf Muaccelât Müdürü (Muaccelât Müdürü 1858’de Evkaf Muhasebecisine, 1908’de de Evkaf Müdürüne dönüşmüştür), 1848’de bir Evkaf Kâtibi (Baş Kâtip), 1849’da ikinci bir kâtip (Kâtib-i Sâni), 1861’de de bir Kapı Çuhadârı tayin edilmiştir. Bu yapılanma, Adana Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün temelini oluşturmaktadır.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet- Evkaf: 17097.

Evkaf (Ev): 18086/ 2, 5, 6,7.

İrade- Evkaf: 3, 240 (2326), 489 (1423), 736 (50), 826, 1039 (71); 1049 (3545); 1267 (3558), 1446 (2094), 1461 (3561), 1640 (1171); 1826 (1647), 1958 (2836), 2133 (2146), 2537 (3711), 2288.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 123/ 3a, 123/ 4, 124/ 4; 140/46; 148/ 52; 151/ 73; 164/ 22.

Milli Kütüphane (MK)

Adana Şer'îye Sicili (AŞS): 10, Belge: 317- 325; s. 118- 120.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Ahkâm Defterleri (Ahkâm), nu/ s.: 966/ 312- 316, 319- 321, 400- 402; 967/ 84, 241; 968/ 22, 24, 114, 118; 969/ 146; 970/ 66- 68; 970/ 114; 971/ 68, 87, 125- 127; 972/ 63- 64; 974/ 56- 57.

İlk El Kaynaklar

Düstur, Tertip: I/ II 1289: 146- 169; I/ VIII, s. 628- 32; III/ XVI, 1935: 586; III/ XVII, 1936: 1433; *Düstur III/ V*, s. 665.

VGM, *Mevzuat Kitabı*, I, s. 595.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanîye, 1272, 1273, 1274, 1275, 1282, 1283, 1284, 1285, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1325, 1326, 1327, 1328, 1329.

Araştırma ve İncelemeler

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836- 1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Altundağ, Şinasi, “Mehmet Ali Paşa”, *İA*, VII, (1993); “İbrahim Paşa”, *İA*, V/ II.

Barnes, Robert, *An Introduction To Religious Foundations In The Ottomans Empire*, Printed in The Netherlands By E. J. Brill, Leiden 1986.

Döndüren, Hamdi, “zimmet”, [www.sevde.de/ islam_Ans/Z/44-htm](http://www.sevde.de/islam_Ans/Z/44-htm).

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal- Hüseyin Hüsameddin, *Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzûârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335.

İpşirli, Mehmed, “ II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, *Sultan II Mahmud ve Reformları Seminerleri*, İstanbul 1990.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Sena Ofset, İstanbul 2003.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara 1995.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

Yazır, M. Hamdi, *Abkâmu'l-Evkaf*, (Yayına Hazırlayan: Nazif Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara 1995.